

वृषसारसंग्रहः

[चतुर्थोऽध्यायः]

[यमेषु सत्यम् (२)]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

सद्भावः सत्यमित्याहुर्दृष्टप्रत्ययमेव वा ।

यथाभूतार्थकथनं तत्सत्यकथनं स्मृतम् ॥ ४:१ ॥

आक्रोशताडनादीनि यः सहेतुः सुदुःसहम् ।

क्षमते यो जितात्मा तु स च सत्यमुदाहृतम् ॥ ४:२ ॥

वधार्थमुद्यतः शस्त्रं यदि पृच्छेत कर्हिचित् ।

न तत्र सत्यं वक्तव्यमनृतं सत्यमुच्यते ॥ ४:३ ॥

1a ≈ MBh 12.288.45d : सद्भावः सत्यमुच्यते cf. also BrahmanḍaP 3.3.86ab : असद्भावोऽनृतं ज्ञेयं सद्भावः सत्यमुच्यते 1cd cf. ŚDhŚ 11.105 : स्वानुभूतं स्वदृष्टं च यः पृष्टार्थं न गूहति । यथाभूतार्थकथनमित्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ 2 cf. ŚDhŚ 11.82 : आक्रुष्टस्ताडितो वापि यो नाक्रोशेन ताडयेत् । वागाद्यविकृतः स्वस्थं क्षान्तिरेषा सुनिर्मला ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 198v–201v, C₄₅ ff. 206r–208v, C₀₂ ff. 273v–277r, K₈₂ ff. 6r–9r, K₁₀ exp. 48–50 (lower–upper), K₇ ff. 214v–217r, E pp. 591–597 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) सद्भावः] Σ, सद्भाव० K₁₀E (1ab) सत्यमित्याहुर्दृष्टं] C₄₅K₈₂K₇E, सत्यमि-
त्याहु दृ० C₉₄, सत्यमित्याहु दृ० C₀₂, सत्यामित्याहुर्दृष्टं K₁₀ (1b) प्रत्यय०] C₉₄
C₄₅K₈₂K₁₀, प्रत्यय० C₀₂, प्रत्ययेय० K₇, प्रत्यक्ष० E (1c)] Σ, यथाभूतार्थं C₀₂,
यथाभूतार्थनं क्त C₀₂^{pc} (1d) तत्सत्यकथनं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, तत्सत्यकथकं C₄₅,
कथनं स्मृतं C₀₂^{ac}, सत्यकथकथनं स्मृतं C₀₂^{pc} (2a) ताडना०] Σ, ताडना० C₄₅
(2b) सुदुःसहम्] Σ, सुदुसहं C₀₂ (2d) सत्यमुदाहृतम्] Σ, सत्यमुदाहृतम्
C₉₄ (3a) उद्यतः] Σ, उद्यत K₈₂ • शस्त्रं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, सत्य C₄₅E, शस्त्र C₀₂
(3b) कर्हिचित्] C_ΣE, कर्हिचित् K₈₂K₁₀K₇ (3c) सत्यं] Σ, सत्य C₄₅E

वधार्हः पुरुषः कश्चिद्व्रजेत्पथि भयातुरः ।
 पृच्छतो ऽपि न वक्तव्यं सत्यं तद्वापि उच्यते ॥ ४:४ ॥

न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्ति
 न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
 प्राणात्यये सर्वधनापहारे
 पञ्चानृतं सत्यमुदाहरन्ति ॥ ४:५ ॥

देवमानुषतिर्येषु सत्यं धर्मः परो यतः ।
 सत्यं श्रेष्ठं वरिष्ठं च सत्यं धर्मः सनातनः ॥ ४:६ ॥

सत्यं सागरमव्यक्तं सत्यमक्षयभोगदम् ।
 सत्यं पोतः परत्रार्थं सत्यं पन्थान विस्तरम् ॥ ४:७ ॥

सत्यमिष्टगतिः प्रोक्तं सत्यं यज्ञमनुत्तमम् ।
 सत्यं तीर्थं परं तीर्थं सत्यं दानमनन्तकम् ॥ ४:८ ॥

5 ≈ MBh 1.77.16 : न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MBh 12.159.28 : न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । न गुर्वर्थं नात्मनो जीवितार्थं पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MatsP 3.1.16 : न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । Abhidharmakośabhāṣya 24.114–24.117 (introduced by मोहजो मृषावादो यथाह) : न नर्मयुक्तमनृतं हि नास्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ etc.

(4b) ०तुरः] Σ, ०तुर C₄₅ (4c) पृच्छतो] Σ, पृच्छते E (4d) तद्वापि] Σ, तदपि K₁₀ (5a) हिनस्ति] C₉₄C₄₅K₁₀K₇, हि नास्ति C₀₂K₈₂E (5b) राजन्न] Σ, राज न C₀₂, राज्यं न K₈₂ (5c) ०त्यये] Σ, ०त्यजे K₁₀ • ०पहारे] Σ, ०प्रहारे C₀₂K₁₀ (6b) ०मानुषं] Σ, ०मानुष्यं K₇ •] C₄₅C₀₂, सत्यं धर्मः पयतः C₉₄, सत्यं धर्म परो यतः K₈₂K₇, सत्यधर्म परो यतः K₁₀, सत्यधर्मपरायणः E (6c) श्रेष्ठं] Σ, श्रेष्ठ K₁₀E • वरिष्ठं च] Σ, वरिष्ठम्वरिष्ठम्वच्च C₄₅ (6d) सत्यं] Σ, सत्यं C₄₅K₁₀ • धर्मः] Σ, धर्म C₀₂E (7a) सत्यं] Σ, सत्य C₀₂ (7b)] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, सत्यमक्षयभोगदम् C₄₅C₀₂, सत्यमक्षयते नरं E (7c) पोतः] Σ, पोत K₈₂, प्रोक्तः E (7d) पन्थान विस्तरम्] Σ, यज्ञानविस्तरम् E (8a) ०ष्टगतिः] Σ, ०ष्टगतिः K₁₀ (8c) तीर्थं] C_ΣK₈₂, तीर्थ K₁₀K₇, तीर्थात् E

चतुर्थोऽध्यायः

सत्यं शीलं तपो ज्ञानं सत्यं शौचं दमः शमः ।
सत्यं सोपानमूर्ध्वस्य सत्यं कीर्तिर्यशः सुखम् ॥ ४:९ ॥
अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४:१० ॥
सत्येन तपते सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता ।
सत्येन वायवो वान्ति सत्ये तोयं च शीतलम् ॥ ४:११ ॥
तिष्ठन्ति सागराः सत्ये समयेन प्रियव्रतः ।
सत्ये तिष्ठति गोविन्दो बलिबन्धनकारणात् ॥ ४:१२ ॥

9c ≈ VarP 193.36cd : सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव 10 = MBh 1.69.22 = MBh Indices 13.20.330 = MarkP 8.42 = VDhU 3.265.7 ≈ MBh 12.156.26 (pāda d reads सत्यमेवातिरिच्यते) ≈ VDh 55.6 (pāda d reads सत्यमेतद्विशिष्यते); cf. ŚDhŚ 11.107 : अश्वमेधायुतं पूर्णं सत्यञ्च तुलितं पुरा । अश्वमेधायुतात्सत्यमधिकं बहुभिर्गुणैः ॥ 11 ≈ VarP 193.37 : सूर्यस्तपति सत्येन वातः सत्येन वाति च । अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता ॥ ≈ VDhU 3.265.4cd-5ab : सत्येन वायुरभ्येति सत्येनाभासते रविः ॥ सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गं सत्येन गच्छति ।

(9a) सत्यं] Σ, सत्य C₄₅ (9b) शमः] Σ, शमम् K₁₀ (9c) सत्यं] Σ, संत्यं C₄₅, सत्य K₇ (9d) सुखम्] Σ, सुखः E (10a) सहस्रं च] Σ, सहस्रस्य C₀₂ (10b) तुलया] Σ, तुल्यया C₀₂ (10c) सहस्राद्धि] Σ, सहस्रा हि C₀₂ (10d) एव] Σ, एवं C₀₂E (11ab) सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता] K₈₂K₇, सूर्यः सत्येन पृथि स्थिताः C₉₄, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता C₄₅, सूर्य सत्येन पृथिवी स्थिताः C₀₂, सूर्य सत्ये --- वी स्थिता K₁₀, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिताः E (11c) वायवो] Σ, वात्यवो K₁₀ (11d) सत्ये] Σ, सत्यात् E (12a) सागराः] Σ, सागरा C₀₂ (12b) समयेन] Σ, सत्येन च E

अग्निर्दहति सत्येन सत्येन शशिनश्चरः ।
 सत्येन विन्ध्यास्तिष्ठन्ति वर्धमानो न वर्धते ॥ ४:१३ ॥
 लोकालोकः स्थितः सत्ये मेरुः सत्ये प्रतिष्ठितः ।
 वेदास्तिष्ठन्ति सत्येषु धर्मः सत्ये प्रतिष्ठति ॥ ४:१४ ॥
 सत्यं गौः क्षरते क्षीरं सत्यं क्षीरे घृतं स्थितम् ।
 सत्ये जीवः स्थितो देहे सत्यं जीवः सनातनः ॥ ४:१५ ॥
 सत्यमेकेन सम्प्राप्तो धर्मसाधननिश्चयः ।
 रामराघववीर्येण सत्यमेकं सुरक्षितम् ॥ ४:१६ ॥
 एवं सत्यविधानस्य कीर्तितं तव सुव्रत ।
 सर्वलोकहितार्थाय किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४:१७ ॥

13c ≈ VarP 193.37cd : अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता 13d cf. VarP 155.30cd :
 सत्येन सूर्यस्तपति सोमः सत्येन राजते ; cf. LakṣmīNārS 1.345.50ab : सत्येन सूर्यस्तपति चन्द्रः
 सत्येन वर्धते । cf. MBh Indeces 13.587 : मुचुकुन्देन मान्धात्रा हरिश्चन्द्रेण चाभिभो । सत्यं वदत
 मासत्यं सत्यं धर्मः सनातनः । हरिश्चन्द्रश्चरति वै दिवि सत्येन चन्द्रवत् ॥

(13ab) सत्येन सत्येन] Σ , सत्येन $K_{82}^{ac}K_7$ (13b) शशिनश्चरः] conj., सशिभाचरः, C_{94} , शशि=चरः C_{45} , स शिरा वरः C_{02} , शशिराचरः $K_{82}K_{10}K_7$, शशिभाचरः E
 (13c) विन्ध्यास्तिष्ठन्ति] $C_{94}K_{82}K_7$, विन्ध्यस्तिष्ठन्ति $C_{45}K_{10}$, विन्ध्या तिष्ठन्ति C_{02} ,
 तिष्ठते विन्ध्यो E (14a) ल्लोकः] E, ल्लोक $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ • स्थितः] Σ , स्थिः K_7
 • सत्ये] Σ , सत्यं E (14b) मेरुः] Σ , मेरु $C_{02}E$ (14c) वेदास्ति०] Σ , देवा-
 स्ति० C_{45} , वेदा ति० E (14d) सत्ये] Σ , धर्मे C_{02} • प्रतिष्ठति] Σ , प्रतिष्ठति K_7^{ac} ,
 प्रतिष्ठितः K_7^{pc} (15a) गौः] Σ , गौ $C_{02}K_{10}$ (15ab) क्षीरं सत्यं] Σ , क्षीत्यं C_{45}^{ac} ,
 क्सी=नित्यं C_{45}^{pc} (15b) क्षीरे घृतं स्थितम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, क्षीरं घृतं स्थितम् C_{02} ,
 क्षीरे घृत स्थितम् K_{10} , क्षीरं स्थितं घृतम् E (15c) सत्ये जीवः] Σ , सत्ये जीव K_7 ,
 सत्यं जीव E (15d) जीवः] Σ , जीव C_{02} (16a) सत्यमेकेन] Σ , सत्यमेकेन C_{45} ,
 सत्यमेकेन K_{10} (16b) धर्म०] E, धर्मः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ • निश्चयः] Σ , निश्चः C_{94}
 (16d) सत्यमेकं] Σ , सत्यमेकं K_{10} • सुरक्षितम्] Σ , सुरिक्षितम् C_{45} , सुरक्षितः K_{82}
 (17a) एवं सत्य०] C_{45} , एतत्सत्य० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ (17b) सुव्रत] $C_{94}K_{82}$
 K_7 , सुव्रते $C_{45}K_{10}$, सुव्रतः C_{02} , सुव्रतं E

चतुर्थोऽध्यायः

[यमेष्वस्तेयम् (३)]

विगतराग उवाच ।

न हि तृप्तिं विजानामि श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम् ।

उपरिष्ठादतो भूयः कथयस्व तपोधन ॥ ४:१८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

स्तेयं शृण्वथ विप्रेन्द्र पञ्चधा परिकीर्तितम् ।

अदत्तादानमादौ तु उत्कोचं च ततः परम् ।

प्रस्थव्याजस्तुलाव्याजः प्रसह्यस्तेय पञ्चमम् ॥ ४:१९ ॥

धृष्टदुष्टप्रभावेन परद्रव्यापकर्षणम् ।

वार्यमाणोऽपि दुर्बुद्धिरदत्तादानमुच्यते ॥ ४:२० ॥

उत्कोचं शृणु विप्रेन्द्र धर्मसंकरकारकम् ।

मूल्यं कार्यविनाशार्थमुत्कोचः परिगृह्यते ।

तेन चासौ विजानीयाद्रव्यलोभबलात्कृतम् ॥ ४:२१ ॥

प्रस्थव्याज-उपायेन कुटुम्बं त्रातुमिच्छति ।

तं च स्तेनं विजानीयात्परद्रव्यापहारकम् ॥ ४:२२ ॥

(18a) तृप्तिं] Σ , तृप्ति C_{02} • विजानामि] Σ , विजानामि K_{10} (18b)] Σ , श्रु धर्म-
न्तवाप्यहम् C_{94} , धर्मं श्रुत्वा तथाप्यहम् E (18d) ०धन] $C_{02}K_{82}K_{10}E$, ०धून C_{94} ,
०धनः $C_{45}K_7$ (19b) ०कीर्तितम्] Σ , ०कीर्त्तिताम् C_{45} (19d) उत्कोचं च ततः]
 Σ , त्कोच ततः C_{45} , उत्कोचं चानृतः E (19e) तुलाव्याजः] $C_{45}K_7E$, तुलाव्याज
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$ (19f) ०सह्यं] Σ , ०सह्ये K_{10} • ०स्तेय] Σ , ०स्तेन $C_{94}K_7$ •
पञ्चमम्] Σ , पञ्चमः $C_{02}E$ (20a) धृष्टदुष्टं] $C_{94}K_{82}K_7E$, धृष्टदुष्टं C_{45} , धृतदुष्टं
 C_{02} , दृष्टदुष्टं K_{10} (20b) ०कर्षणम्] Σ , ०कर्षण K_{82} (20c) वार्यमाणोऽपि]
 Σ , वार्यमानो वि० C_{45} (21a) उत्कोचं] Σ , उत्कोच C_{94} • विप्रेन्द्र] Σ , विद्रेन्द्र
 K_{10} (21b) ०संकरं] $C_{02}K_{82}$, ०शङ्करं $C_{94}C_{45}K_{10}$, ०सकरं K_7 , ०संहारं E •
०कारकम्] Σ , ०कारकः K_{82} (21c) मूल्यं] conj., मूल $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ • ०विना-
शार्थं] Σ , ०विनार्थं K_{82}^{ac} (21d) ०त्कोचः] Σ , ०त्कोचं K_{10} , ०त्कोच E (21ef)
विजानीयाद्रं] Σ , विजानीया द्रं C_{02} (22c) तं च स्तेनं] C_{94} , तच्च स्तेन C_{45} , सो
ऽपि तेन $C_{02}E$, तं च स्तेयं K_{82} , तच्च तेय K_{10} , तच्च तेन K_7 (22d) ०हारकम्] C_{94}
 $C_{45}K_{82}^{pc}K_7E$, ०हारकः C_{02} , ०हारका K_{82}^{ac} ०हारकाः K_{10}

तुलाव्याज-उपायेन परस्वार्थं हरेद्यदि ।
 चौरलक्षणकाश्चान्ये कूटकापटिका नराः ॥ ४:२३ ॥
 दुर्बलार्जवबालेषु च्छद्मना वा बलेन वा ।
 अपहृत्य धनं मूढः स चौरश्चोर उच्यते ॥ ४:२४ ॥
 नास्ति स्तेयसमं पापं नास्त्यधर्मश्च तत्समः ।
 नास्ति स्तेनसमाकीर्तिर्नास्ति स्तेनसमो ऽनयः ॥ ४:२५ ॥
 नास्ति स्तेयसमाविद्या नास्ति स्तेनसमः खलः ।
 नास्ति स्तेनसम अज्ञो नास्ति स्तेनसमो ऽलसः ॥ ४:२६ ॥
 नास्ति स्तेनसमो द्वेष्यो नास्ति स्तेनसमो ऽप्रियः ।
 नास्ति स्तेयसमं दुःखं नास्ति स्तेयसमो ऽयशः ॥ ४:२७ ॥

23cd cf. UMS 8.3cd : कूटकापटिकाश्चैव सत्यार्जवविवर्जिताः

25 This verse is missing in E.

(23a) परस्वार्थं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇, परस्वार्थं C₄₅K₁₀, परस्यार्थं E • हरेद्यदि] Σ, ह-
 रेद्यति C₄₅ (23d) कूटकापटिका] K₁₀, कूटका यटिका C₉₄, कूटकायटिका C₄₅
 C₀₂K₈₂^{ac}K₇, कूटकार्यटिका K₈₂^{pc}E (24a) ंर्जव०] Σ, ०जव० K₁₀ (24b) च्छ-
 द्मना] E, च्छन्मना C_ΣK₈₂K₁₀, च्छत्माना K₇ (24cd) मूढः स] Σ, मूढास्स K₁₀
 (24d) चौरश्चोर] K₇, चोरश्चोर C₉₄C₀₂K₁₀E, चौर चोर C₄₅, चौरश्चौर K₈₂ (25a)
 स्तेय०] K₈₂K₇, तेन C₉₄, स्तेन० C₄₅C₀₂K₁₀ (25b) ०समः] Σ, ०समं C₀₂ (25c)
 स्तेन०] Σ, तेन C₀₂, स्तेय० K₇ • ०समा०] C₄₅C₀₂K₁₀, ०समो C₉₄K₈₂K₇ (25d)
 स्तेन०] Σ, स्तेय० K₈₂K₇ (26a) स्तेय०] K₈₂K₇E, स्तेन० C_ΣK₁₀ • ०समा] C₀₂
 K₁₀, ०समो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E (26b) स्तेन०] C_ΣK₁₀, स्तेय० K₈₂K₇, तेन E (26c)
 स्तेन०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇, स्तेय० C₀₂K₈₂E • ०सम] Σ, ०समं K₁₀ • अज्ञो] C₄₅, अज्ञ०
 C₉₄, अज्ञ C₀₂K₈₂K₁₀K₇, अज्ञः E (26d) स्तेन०] C₉₄C₄₅K₁₀, स्तेय० C₀₂K₈₂K₇,
 तेन E (27a) स्तेन०] C₉₄C₄₅K₁₀, स्तेय० C₀₂K₈₂K₇, तेन E (27b) स्तेन०]
 K₁₀, स्तेय० C_ΣK₈₂K₇E (27c) स्तेय०] C₀₂, स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, स्तेन्य० K₇,
 तेन E (27d) स्तेय०] C₀₂K₇, स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, तेन E

चतुर्थोऽध्यायः

प्रच्छन्नो हियते ऽर्थमन्यपुरुषः प्रत्यक्षमन्यो हरेत्
निक्षेपाद्धनहारिणो ऽन्यमधमो व्याजेन चान्यो हरेत् ।
अन्ये लेख्यविकल्पनाहृतधना †अन्यो हताद्वै हता†
अन्यः क्रीतधनो ऽपरो धयहृत एते जघन्याः स्मृताः ॥ ४:२८ ॥

स्तेनतुल्य न मूढमस्ति पुरुषो धर्मार्थहीनो ऽधमः
यावज्जीवति शङ्कया नरपतेः संत्रस्यमानो रटन् ।
प्राप्तःशासन तीव्रसह्यविषमं प्राप्नोति कर्मैरितः
कालेन म्रियते स याति निरयमाक्रन्दमानो भृशम् ॥ ४:२९ ॥

29 The lower folio side in exposure 49 in K₁₀ is rather blurred and seems to be partly erased, therefore all the readings in this MS for verses 4.29–46 are rather uncertain, even if not indicated explicitly.

(28a) प्रच्छन्नो] Σ, प्रस्थन्नो C₄₅ • ऽर्थमन्यपुरुषः] C₄₅K₇, वित्तम् C₉₄K₈₂^{ac}K₁₀, चित्त
C₀₂, च वित्तमथवा K₈₂^{pc}E • प्रत्यक्षमन्यो] Σ, प्रत्यक्षमनो C₄₅, प्रत्यक्ष्यमन्ये E (28b)
निक्षेपाद्धनं] C₉₄C₄₅K₈₂, निक्षेपा धनं C₀₂K₁₀K₇, निक्षेपात्रयं E • ०हारिणो] Σ,
०हारिण्यो C₄₅, ०हारिणा K₁₀ • ऽन्यमधमो] Σ, ऽन्यमधनो C₀₂, ऽन्यविधयो E •
चान्यो] Σ, चान्या E • हरेत्] Σ, हरे K₈₂ (28c) अन्ये लेख्यं] corr., अन्या
लेखं C₄₅C₀₂, अन्यो लेख्यं C₉₄, अन्यो लेख्यं K₈₂K₁₀K₇, अन्योल्लेख्य E •
०धना अन्यो] Σ, ०धन्यो C₄₅ • हताद्वै] Σ, हतद्वै K₈₂, हताद्वे K₁₀ (28d) अन्यः
क्रीतधनो] Σ, अन्य क्रीतधनो K₇, अनाश्रीतधनं E • ऽपरो धयहृत] C₉₄C₀₂K₁₀,
परो धयहृत C₄₅, परो धनहृत K₈₂, परोधप्रहृत K₇, मदा ह्यपहृतं E • जघन्याः] Σ,
जघन्यः E (29a) स्तेनतुल्य] C₉₄C₄₅K₇ (unmetr.), स्तेयस्तुल्य C₀₂, स्तेयतुल्य
K₈₂ (unmetr.), तेन तुल्य K₁₀ (unmetr.), स्तेनस्तुल्य E (29b) यावज्जीवति] Σ,
यावत्तज्जीवति E • ०पतेः] C₄₅K₁₀K₇, ०पतिः C₉₄C₀₂K₈₂E • संत्रस्यमानो रटन्]
Σ, संत्रास्यमानो शठः E (29c) प्राप्तः०] Σ, प्राप्तं K₈₂ • ०सह्यं] Σ, --- K₁₀,
०सद्यं E • ०विषमं] em., ०विषमः C₂₅K₈₂K₇E, --- K₁₀ • कर्मैरितः] Σ, कर्मैरितः
C₉₄, ---रितः K₁₀ (29d) निरयमाक्रन्दमानो] C₂₅K₈₂, निरयमाक्रन्दमानो K₁₀,
निरयं स क्रन्दमानो K₇, नियममाक्रन्दमानो E

नीत्वा दुर्गतिकोटिकल्प निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते
तिर्यत्वे च तथैवमेकशतिकं प्रभ्रम्य वर्षाबुदम् ।
मानुष्यं तदवाप्नुवन्ति विपुले दारिद्र्यरोगाकुलं
तस्माद्दुर्गतिहेतु कर्म सकलं त्यक्त्वा शिवं चाश्रयेत् ॥ ४:३० ॥

[यमेष्वा नृशंस्यम् (४)]

अष्टमूर्तिशिवद्वेष्टा पितुर्मातुश्च यो द्विषेत् ।
गवां वा अतिथेर्द्वेष्टा नृशंसाः पञ्च एव ते ॥ ४:३१ ॥
अष्टमूर्तिः शिवः साक्षात्पञ्चव्योमसमन्वितः ।
सूर्यः सोमश्च दीक्षश्च दूषकः स नृशंसकः ॥ ४:३२ ॥
पिताकाशसमो ज्ञेयो जन्मोत्पत्तिकरः पिता ।
पितृदैवतमादिश्वमानृशंस तमन्वितः ॥ ४:३३ ॥

✧

32 cf. ŚDhŚ 12.17: मूर्तयो याः शिवस्याष्टौ तासु निन्दां विवर्जयेत् । गुरोश्च शिवभक्तानां नृपसाधु-
तपस्विनां ॥

✧

(30a) निरयात्तिर्यत्व०] C₄₅K₈₂, निरयान्तिर्यत्व० C₉₄, निरया तिर्यत्व० C₀₂, निरया-
त्तिर्यत्व० K₁₀, निरयान्तिर्यक्ष० K₇, निरयान्तिर्यत्त्व० E (30b) तिर्यत्वे] Σ, तिर्यत्वे
K₁₀, तिर्यत्त्व० E • तथैवमेकशतिकं] C₄₅, तथैकमेकशतिकं C₉₄K₈₂K₇, तथैकमेकश-
तिक C₀₂, तथैकमेकशतिकं K₁₀, तथैकमेकसकिकं E • भ्रम्य०] Σ, भ्राम्य K₈₂,
---म्य K₁₀ • वर्षाबुदम्] K₇^{pe}, वर्षाम्बुदम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇^{ac}, वर्षाम्बुदः C₀₂E (30c)
मानुष्यं] Σ, मानुष्य C₄₅ (unmetr.), मानुष्य K₁₀ (tops of akṣaras lost) • विपुले]
Σ, विपुल K₁₀ (tops of akṣaras lost), विपुलं E • दारिद्र्य०] Σ, रिरि K₁₀, दारिद्र्य०
E (30d) तस्माद्दु०] Σ, तस्मा दु० C₀₂, तस्मा दु० K₁₀ • चाश्रयेत्] Σ, चाश्रत्
K₈₂ (31a) शिव०] Σ, शिवं K₇ (31c) गवां वा] Σ, अवाम्वा C₄₅, = = म्वा
K₁₀ • अतिथेर्द्वेष्टा] Σ, अतिथिद्वेष्टा C₀₂, अतिथे द्वेष्टा K₈₂ (31d) नृशंसाः] C₉₄
C₀₂K₈₂K₁₀, नृशंसा C₄₅K₇E (32a) मूर्तिः] Σ, मूर्ति० E (32b) न्वितः]
Σ, न्विताः C₀₂K₁₀ (32c) सूर्यः] C_ΣK₈₂, सूर्य K₁₀K₇, सूर्य० E • दीक्ष०]
Σ, दीक्ष K₁₀, दीक्षु० E (33b) ंकरः पिता] Σ, ंकरपिताः C₀₂, ंकरः पिता
K₁₀ (33c) ंदैवत०] Σ, ंदेवत० C₄₅, = वत० K₁₀ (33cd) ंदिश्वमानृशंस
तमन्वितः] C₉₄C₄₅, ंदित्यमनृशंस तमन्वितः C₀₂K₁₀, ंदिश्व अनुशंस तमन्वितः
K₈₂, ंदिश्वमनृशंस तमन्वितः K₇, ंदित्यम्मानृशंस ततो ऽन्वितः E

चतुर्थोऽध्यायः

पृथ्व्या गुरुतरी माता को न वन्देत मातरम् ।
यज्ञदानतपोवेदास्तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ४:३४ ॥
गावः पवित्रं मङ्गल्यं देवतानां च देवताः ।
सर्वदेवमया गावस्तस्मादेव न हिंसयेत् ॥ ४:३५ ॥
जातमात्रस्य लोकस्य गावस्त्राता न संशयः ।
घृतं क्षीरं दधि मूत्रं शकृत्कर्षणमेव च ॥ ४:३६ ॥
पञ्चामृतं पञ्चपवित्रपूतं
ये पञ्चगव्यं पुरुषाः पिबन्ति ।
ते वाजिमेधस्य फलं लभन्ति
तदक्षयं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ॥ ४:३७ ॥
गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चिद्
दुह्यन्ति वाह्यन्ति बहिश्चरन्ति ।

35a ≈ ViṣṇuS 23.57c: गावः पवित्रमङ्गल्यं (गोषु लोकाः प्रतिष्ठिता) • cf. also MBh Indices 13.15.33: गावः पवित्रं परमं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः and AgniP 291.1cd: गावः पवित्रा माङ्गल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः 35c = VDhU 3.291.25c 36 cf. ŚDhU 12.92ff 38a = ŚDhU 12.102d, 103d, 104d; cf. MBh 13.51.26cd: गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाच्युत

(34a) पृथ्व्या] C₉₄C₄₅K₇, पृथ्व्या_l C₀₂K₈₂, पृथ्वी K₁₀, पृथ्व्यां E (34b) वन्देत]
Σ, वन्देन वन्देत C₄₅, वन्द्येत C₀₂ (34d) सर्व] em., सर्व C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (35a)
पवित्रं] Σ, पवित्र_l K₁₀ • मङ्गल्यं] C₉₄C₄₅K₈₂, माङ्गल्यं C₀₂K₇E, मङ्गल्यं_l K₁₀ •
देवताः] C_ΣK₇, दैवताः K₈₂, दैवताः_l K₁₀, देवता E (35d) ऽस्मादेव] Σ, ऽस्मादुव
C₄₅, ऽस्माद्गावं E (36a)] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, सतसातस्य C₄₅^{ac}, सतसातस्य नोकस्य
C₄₅^{pc}, जातमात्रस्य लोकस्य_l K₁₀ (36d) शकृत्क०] Σ, क्षत्क० C₄₅, शकृत्क०_l
K₁₀ (37a) ऽपवित्रपूतम्] C₀₂K₈₂E, ऽपवित्रपूतन C₉₄ (unmetr.), ऽपवित्रं C₄₅
(unmetr.), ऽपवित्रपूत K₁₀, ऽपवित्रपूतनं K₇ (unmetr.) (37b) ऽगव्यं] Σ, ऽगव्या
C₀₂, ऽगव्यां_l K₁₀ • पुरुषाः] Σ, पुरुषा C₀₂, पुरुषः E • पिबन्ति] Σ, विवन्ति C₀₂
(37c) लभन्ति] Σ, भवन्ति C₀₂ (37d) स्वर्ग०] Σ, स्व० C₄₅ (38a) गोभिर्न
तु०] K₇, न गोभिस्तु० C_ΣK₈₂K₁₀ (unmetr.), न गावतु० E

तृणानि भुक्त्वा अमृतं स्रवन्ति
 विप्रेषु दत्ताः कुलमुद्धरन्ति ॥ ४:३८ ॥

गवाहिकं यश्च करोति नित्यं
 शुश्रूषणं यः कुरुते गवां तु ।
 अशेषयज्ञतपदानपुण्यं
 लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता ॥ ४:३९ ॥

अतिथिं यो ऽनुगच्छेत अतिथिं यो ऽनुमन्यते ।
 अतिथिं यो ऽनुपूज्येत अतिथिं यः प्रशंसते ॥ ४:४० ॥

अतिथिं यो न पीड्येत अतिथिं यो न दुष्यति ।
 अतिथिप्रियकर्ता यः अतिथेः परिचारकः ।
 अतिथेः कृतसंतोषस्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४:४१ ॥

आसनेनार्घपात्रेण पादशौचजलेन च ।
 अन्नवस्त्रप्रदानैर्वा सर्वं वापि निवेदयेत् ॥ ४:४२ ॥

38 cf. ŚDhU 12.92 : तृणानि खादन्ति वसन्त्यरण्ये पिबन्ति तोयान्यपरिग्रहाणि । दुह्यन्ति बाह्यन्ति पुनन्ति पापं गवां रसैर्जीवति जीवलोकः ॥

(38d) दत्ताः] Σ , दत्ता_l C₀₂, दत्ता E (39a) गवाहिकं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, गवाहिकं C₉₄ • यश्च करोति] C Σ K₈₂K₁₀K₇, यः प्रकरोति E (39b) गवां तु] C₄₅K₇, गवान्तु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, गवानाम् E (39c) ंतप०] C Σ K₈₂K₇, ंतप_l० K₁₀, ंजप० E (39d) लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता] em., लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता C₄₅K₈₂K₁₀K₇, लभत्यसौ भमनृशंसकर्ता C₉₄, लभत्यसौ तामनृतं स कर्ता C₀₂, भवत्यसौ धर्ममशेषकर्ता E (40d) प्रशंसते] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, प्रशंस्यते C₀₂ (41a) न पीड्येत] C₉₄C₄₅K₈₂E, न गच्छेत (eyeskip to 4.40c) C₀₂, न पी_l० = K₁₀, निपीड्येत K₇ (41b) अतिथिं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, अति_l C₀₂, ० = K₁₀ • न दुष्यति] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, नदुष्यति C₄₅, ० दुष्यति K₁₀ (41c) अतिथि०] C₉₄K₈₂, अतिथि C₄₅C₀₂K₇E, अति_lथि_l K₁₀ • ०प्रिय०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, प्रियः C₀₂ • यः] C₄₅C₀₂K₁₀K₇E, य_l C₉₄, य K₈₂ (41e) अतिथेः] C₄₅C₀₂K₇, अतिथि० C₉₄K₈₂K₁₀, अतिथि E (41ef) ०संतोषस्तस्य] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, ०संता यस्य C₄₅ (41f) पुण्य०] C Σ K₈₂K₁₀E, पून० K₇ (42a) ०आर्घ०] C Σ K₈₂K₁₀K₇, ०आर्घ्य० E • ०पात्रेण] conj., ०पाद्येन C Σ K₈₂K₁₀K₇E (42c) अन्नव०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, अन्नम्व० C₀₂, ०अन्नव० K₁₀ (42d) निवेदयेत्] C Σ K₈₂K₁₀K₇, प्रदापयेत् E

चतुर्थोऽध्यायः

पुत्रदारात्मना वापि योऽतिथिमनुपूजयेत् ।
 श्रद्धया चाविकल्पेन अक्लीबमानसेन च ॥ ४:४३ ॥
 न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशजन्मनी ।
 चिन्तयेन्मनसा भक्त्या धर्मः स्वयमिहागतः ॥ ४:४४ ॥
 अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
 पुण्डरीकसहस्रं च सर्वतीर्थतपःफलम् ॥ ४:४५ ॥
 अतिथिर्यस्य तुष्येत नृशंसमतमुत्सृजेत् ।
 स तस्य सकलं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ४:४६ ॥
 †न गतिमतिथिज्ञस्य† गतिमाप्नोति कर्हिचित् ।
 तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत्कृताञ्जलिः ॥ ४:४७ ॥
 सक्तुप्रस्थेन चैकेन यज्ञ आसीन्महद्भुतः ।

44ab = UUMS 10.7ab = UMS 6.11ab ≈ MBh 13.62.18ab : न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव
 वा 44cd cf. 12.37cd : द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः 47cd = VāyuP 2.17.8 =
 BrahmanḍaP 2.15.8 ≈ ŚDhU 4.44ab : तस्मादतिथिमायान्तमनुगच्छेत्कृताञ्जलिः

(43a) °दारात्मना] em., °दारात्मनो C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇, °दारात्मनो C₉₄, °दा-
 रात्मको E (43b) °पूजयेत्] C₉₄K₈₂E, °पूज्यते C₄₅C₀₂K₁₀, °पूजते K₇ (43c)
 श्रद्धया] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, श्रद्धाया C₀₂ • चाविकल्पेन] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, चापि
 कल्पेन C₉₄ (44a) °चरणं] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, °प्रवरं E (44b) देशजन्मनी] C₄₅C₀₂
 K₈₂K₁₀K₇E, देशजन्मना C₉₄ (44c) चिन्तयेन्म°] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E, चिन्तयेन्म°
 C₄₅, चिन्तयेन्म° K₇ (44d) °गतः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, °गताः C₀₂, गतम् K₁₀
 (45b) °सूय°] C₉₄K₈₂K₇E, °सूर्य° C₄₅C₀₂, °सूर्य° K₁₀ (45d) °तपः°] C_Σ
 K₈₂K₁₀E, °तप° K₇ (unmetr.) (46b) नृशंसमतमुत्सृजेत्] C₉₄K₈₂K₇, नृशंसमत
 उत्सृजेत् C₄₅, नृशंसकमममुत्सृजेत् C₀₂, नृससमतमुत्सृजेत् K₁₀, न संशय समश्रुते
 E (47a) न गतिम°] C₉₄C₄₅K₁₀K₇, न तिथिम° C₀₂E, न गति ना° K₈₂ (47b)
 कर्हिचित्] C₉₄E, कर्हिचित् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ (47c) °यान्त°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 E, °यान्ति° C₀₂ (48a) सक्तु°] em., शक्तु° C₉₄C₄₅, शक्तु° C₀₂, शक्तु° K₈₂
 K₇, शक्तु° K₁₀, शक्ति° E • चैकेन] C_ΣK₈₂K₁₀E, चैकेन K₇ (48b) आसीन्महा-
 द्भुतः] corr., आसीन्महद्भुतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, आसी महद्भुतः C₀₂, आसीन्महद्भुतः
 K₇, आसीन्महद्भुतम् E

अतिथिप्राप्तदानेन स्वशरीरं दिवं गतम् ॥ ४:४८ ॥

नकुलेन पुराधीतं विस्तरेण द्विजोत्तम ।
विदितं च त्वया पूर्वं प्रस्थवार्त्ता च कीर्तिता ॥ ४:४९ ॥

[यमेषु दमः (५)]

दम एव मनुष्याणां धर्मसारसमुच्चयः ।
दमो धर्मो दमः स्वर्गो दमः कीर्तिर्दमः सुखम् ॥ ४:५० ॥

दमो यज्ञो दमस्तीर्थं दमः पुण्यं दमस्तपः ।
दमहीनमधर्मश्च दमः कामकुलप्रदः ॥ ४:५१ ॥

निर्दमः करि मीनश्च पतङ्गभ्रमरमृगाः ।
त्वग्जिह्वा च तथा घ्राणा चक्षुः श्रवणमिन्द्रियाः ॥ ४:५२ ॥

दुर्जयेन्द्रियमेकैकं सर्वे प्राणहराः स्मृताः ।
दमं यो जयते ऽसम्यग्निर्दमो निधनं व्रजेत् ॥ ४:५३ ॥

मृगे श्रोत्रवशान्मृत्युः पतङ्गाश्चक्षुषोर्मृताः ।

✧

50b cf. e.g. MBh Indices 14.4.2477: श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन धर्मसारसमुच्चयम्

✧

(48c) ०दानेन] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, ०प्रादानेन C₀₂ (48d) स्व०] C_ΣK₈₂K₁₀,
{स० K₇, स० E • ०गतम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, ०गतः C₀₂ (49b) ०त्तम] C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇, ०त्तमम् C₀₂, ०त्तमः E (49d) कीर्तिता] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, कीर्तितम्
C₀₂, कीर्तिताः E (50b) धर्मसार०] em., धर्मः सार० C_ΣK₈₂K₁₀K₇, धर्मभार०
E (50c) स्वर्गो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, स्वर्ग C₀₂ (50d) कीर्तिर्द०] C₉₄C₄₅
K₁₀E, कीर्ति द० C₀₂K₈₂K₇ (51a) दमस्ती०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, दम ती० C₄₅
(51d) दमः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, दम C₀₂, दर्म E • काम०] C_ΣK₈₂K₁₀E, काम
K₇ (52a) ०दमः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, ०दम C₀₂ (52b) ०भ्रमर०] C_ΣK₈₂
K₁₀E (unmetr.), ०भ्रमरा० K₇ (52c) घ्राणा] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, घ्राणं C₄₅, घ्राण
C₀₂ (52d) ०न्द्रियाः] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, ०न्द्रियः E (53b) सर्वे] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀
K₇E, सर्व० C₄₅ • ०हराः] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, ०हरा E (53d) व्रजेत्] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀
K₇E, व्रजे--- C₉₄ (54a) मृगे] C_ΣK₈₂K₇, मृगो K₁₀E • श्रोत्र०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
E, श्रोत्र० C₀₂, श्रोत० K₇ • ०वशा०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, ०वचशा० C₄₅ (54b)
पतङ्गाश्च०] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, पतङ्गा च० E • ०षोर्मृताः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E, ०सो मृताः
C₀₂, ०षो मृताः K₇

घ्राणया भ्रमरो नष्टो नष्टो मीनश्च जिह्वा ॥ ४:५४ ॥
 स्पर्शेन च करी नष्टो बन्धनावासदुःसहः ।
 किं पुनः पञ्चभुक्तानां मृत्युस्तेभ्यः किमद्भुतम् ॥ ४:५५ ॥
 पुरुरवोऽतिलोभेन अतिकामेन दण्डकः ।
 सागराश्चातिदर्पेण अतिमानेन रावणः ॥ ४:५६ ॥
 अतिक्रोधेन सौदास अतिपानेन यादवाः ।
 अतितृष्णाच्च मान्धाता नहुषो द्विजवज्ञया ॥ ४:५७ ॥
 अतिदानाद्वलिर्नष्ट अतिशौर्येण अर्जुनः ।
 अतिद्यूतान्नलो राजा नृगो गोहरणेन तु ॥ ४:५८ ॥
 दमेन हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र

54 cf. BuddhCar II.35: गीतैर्हि यन्ते हि मृगा वधाय रूपार्थमग्नौ शलभाः पतन्ति । मत्स्यो गिर-
 त्यायसमामिषार्थं तस्मादनर्थं विषयाः फलन्ति ॥ 56d cf. MahāSubhS 563cd: विनष्टो रावणो
 लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत् 58a cf. MahāSubhS 563ab: अतिदानाद्वलिर्बद्धो नष्टो मानात्सुयो-
 धनः

58 After this verse, E adds: तस्माद्दम सदा स रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत् (understand: त-
 स्माद्दमं सदा रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत्); cf. MahāSubhS 563cd: विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र
 वर्जयेत्

(54c) घ्राणया] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, घ्रातया C₄₅ (54cd) नष्टो नष्टो] C₉₄C₀₂K₈₂
 K₁₀K₇E, नष्टो C₄₅ (55b) ऽसदुःसहः] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, ऽसदुःसह C₄₅, ऽसदुस्सहः
 K₁₀ (55c) पुनः] C₉₄^{pc}C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, पुन C₉₄^{ac} (55d) तेभ्यः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇,
 तेभ्य E (56a) पुरुरवो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, पुरुरवे C₀₂, पुरुरवा० E • तिलोभेन
 अतिकामेन] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, तिकामेन अतिलोभेन E (56b) दण्डकः] C₉₄K₈₂K₁₀
 K₇, पुण्डकः E (56c) सागरा०] em., सगर० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, सागर० C₀₂
 (57b) अतिपानेन] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, अतिपापेन E (57c) अतितृष्णाच्च मान्धाता]
 conj., अतितृष्णा च मान्धातो C₉₄, अतितृष्णा च मान्धातो C₄₅C₀₂K₈₂K₇, अतितृष्णा
 च मन्धातो K₁₀, अतितृष्णा च मानाच्च च E (57d) नहुषो] C₉₄K₈₂K₇E, नघुषो
 K₁₀ (58a) ऽर्नष्ट] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, ऽर्नष्टो C₄₅, नष्टो C₀₂ (58c) अतिद्यूतान्नलो]
 C₉₄C₀₂K₁₀K₇, अतिद्यूतान्नरो C₄₅K₈₂, अतिख्यातान्नलो E (58d) नृगो गो०] E,
 नृगङ्गो० C₉₄C₀₂K₁₀K₇, नृगं गो० C₄₅K₈₂ (59a) हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र] C₉₄K₈₂K₇,
 हीन पुरुषो द्विजेन्द्र K₁₀, हीन पुरुषं द्विजेन्द्रः E

स्वर्गं च मोक्षं च सुखं च नास्ति ।
विज्ञानधर्मकुलकीर्तिनाश
भवन्ति विप्र दमया विहीनाः ॥ ४:५९ ॥

[यमेषु घृणा (६)]

निर्घृणो न परत्रास्ति निर्घृणो न इहास्ति वै ।
निर्घृणे न च धर्मो ऽस्ति निर्घृणे न तपो ऽस्ति वै ॥ ४:६० ॥

परस्त्रीषु परार्थेषु परजीवापकर्षणे ।
परनिन्दापरान्नेषु घृणां पञ्चसु कारयेत् ॥ ४:६१ ॥

परस्त्री शृणु विप्रेन्द्र घृणीकार्या सदा बुधैः ।
राज्ञी विप्री परिव्राजा स्वयोनिपरयोनिषु ॥ ४:६२ ॥

परार्थे शृणु भूयो ऽन्य अन्यायार्थमुपार्जनम् ।
आढप्रस्थतुलाव्याजैः परार्थं यो ऽपकर्षति ॥ ४:६३ ॥

जीवापकर्षणे विप्र घृणीकुर्वीत पण्डितः ।

✧

63b cf. BhG 16.12: आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थ-
संचयान् ॥

✧

(59c) °नाश] C₄₅, °नाशो E °नाम C₉₄C₀₂K₈₂, °नश्च K₁₀, °नागा K₇ (59d)
विप्र] C_ΣK₈₂K₁₀E, विप्रा K₈₂K₇ • दमया] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, दया C₄₅ (60a)
निर्घृणो] C₉₄C₄₅K₁₀, निर्घृणो C₀₂K₇, निर्घृण K₈₂, निर्घृणे K₈₂, निर्घृणे E (60b)
निर्घृणो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, निर्घृणो C₀₂K₇, निर्घृणे K₈₂E (60c) निर्घृणे] C₉₄C₄₅
K₁₀E, निर्घृणे C₀₂K₈₂K₇ (60d) निर्घृणे] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E, निर्घृणे C₀₂K₇ (61b)
°जीवापकर्षणे] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇, °जीवापकर्षणे C₄₅, °जीवोपकर्षणे E (61c) प-
रनिन्दा°] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, परनिन्द° C₉₄ • °परान्नेषु] C_ΣK₈₂K₇E, °परान्नेषु
K₁₀ (61d) घृणां] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, घृणा C₀₂K₁₀E (62a) घृणी°] C₉₄C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E, घृणा C₄₅ (62c) °व्राजा] C_ΣK₇, °व्राजी K₈₂K₁₀, °व्राज्या E (62d)
°पर°] C_ΣK₈₂K₇E, °पशु° K₁₀ (63b) अन्याया°] C_ΣK₈₂K₇E, अन्यया° K₁₀
• °र्जनम्] C_ΣK₈₂K₇E, °र्जवम् K₁₀ (63c) °तुला°] C_ΣK₈₂K₇E, °तुल° K₁₀
(63d) °र्थ] C₉₄C₄₅K₈₂E, °र्थ C₀₂, °र्थ K₁₀, °र्थ K₇ (64a) विप्र] C₄₅K₈₂K₁₀
K₇E, विप्र C₉₄, विप्रे C₀₂ (64b) घृणी°] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, घृणां E

चतुर्थोऽध्यायः

वनजावनजा जीवा विलगाश्चरणाचराः ॥ ४:६४ ॥

परनिन्दा च का विप्र शृणु वक्ष्ये समासतः ।

देवानां ब्राह्मणानां च गुरुमातातिथिद्विषः ॥ ४:६५ ॥

परान्नेषु घृणा कार्या अभोज्येषु च भोजनम् ।

सूतके मृतके शौण्डे वर्णभ्रष्टकुले नटे ॥ ४:६६ ॥

एते पञ्चघृणासु सक्तपुरुषाः स्वर्गार्थमोक्षार्थिनो

लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलंकृताः ।

प्रज्ञाबोधश्रुतिं स्मृतिं च लभते मानं च नित्यं लभेद्

दाक्षिण्यं सभवेत्स आयुष परं प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ४:६७ ॥

[यमेषु पञ्चविधो धन्यः (७)]

चतुर्मौनं चतुःशत्रुश्चतुरायतनं तथा ।

चतुर्ध्यानं चतुष्पादं पञ्चधन्यविधोच्यते ॥ ४:६८ ॥

65cd These two pādas are illegible in K₁₀ 66 This verse is mostly illegible in K₁₀

(64c) वनजावनजा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E, वनजाव=जा C₄₅^{ac}, वनजा वनिजा C₄₅^{pc},
वनज विनजा K₇ (64d) विलगाश्चरणाचराः] corr., विलगाचरणाचराः C₉₄C₄₅K₇,
विलगोचरगोचरः C₀₂E, विलगोचरगोचराः K₈₂, विलगाचरणाचराः K₁₀ (65b)
वक्ष्ये] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, वक्ष्या E (66b) अभोज्येषु] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, अभोज्ये
C₄₅ (66c) शौण्डे] K₈₂, शौण्ड्ये C₉₄C₀₂K₇, शौण्ड्ये C₄₅, शौण्डे K₁₀, शौण्डो
E (67a) ०पुरुषाः] K₇, ०पुरुषः C_ΣK₈₂K₁₀E • ०र्थिनो] em., ०र्थिनः K₇^{pc}, ०र्थिनां
C_ΣK₈₂K₁₀E, ०र्थिना K₇^{ac} (67b) ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, ऽनिन्दन-
वाप्नुवन्ति C₀₂, नन्दनवायुवान्ति E • ०कृताः] em., ०कृतम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (67c)
०श्रुतिं] K₇, ०श्रुति० C_ΣK₈₂K₁₀E • नित्यं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, नित्य C₄₅ (67d)
स आयुष] em., समायुष C_ΣK₇, समायुषः K₈₂ (unmetr.), समायुष K₁₀, स मानुष E
• निःसंशयः] C_ΣK₁₀K₇E, निःसंशयः K₈₂ (68a) चतुर्मौनं च०] corr., चतुर्मौनश्च०
C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, चतुर्मौणश्च० C₀₂, चतुर्मौनश्च० K₁₀ (68ab) ०तुःशत्रुश्च०] C₉₄
C₄₅K₈₂K₁₀K₇, ०तुःशत्रु च० C₀₂, ०तुःशत्रु च० E (68b) ०तुरायतनं] C₄₅C₀₂K₈₂
K₇E, ०तुरायतनं C₉₄, ०तुरायतनम् K₁₀ (68c) ०पादं] C_ΣK₇E, ०पादः K₈₂,
= K₁₀ (68d) पञ्चधन्य०] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, धन्यपञ्च० E

चतुर्मौनस्य वक्ष्यामि शृणुष्यावहितो भव ।
 पारुष्यपिशुनामिथ्यासम्भिन्नानि च वर्जयेत् ॥ ४:६९ ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः ।
 चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सो ऽरिहा वीतकल्मषः ॥ ४:७० ॥
 चतुरायतनं विप्र कथयिष्यामि तच्छृणु ।
 करुणा मुदितोपेक्षा मैत्री चायतनं स्मृतम् ॥ ४:७१ ॥
 चतुर्ध्यानाधुना वक्ष्ये संसारार्णवतारणम् ।
 आत्मविद्याभवः सूक्ष्मं ध्यानमुक्तं चतुर्विधम् ॥ ४:७२ ॥
 आत्मतत्त्वः स्मृतो धर्मो विद्या पञ्चसु पञ्चधा ।
 षड्विंशाक्षरमित्याहुः सूक्ष्मतत्त्वमलक्षणम् ॥ ४:७३ ॥
 चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः ।

69cd cf. Divyāv 186.21: आर्य, किमेभिः कर्म कृतम्येनैवविधानि दुःखानि प्रत्यनुभवन्तीति ? स कथयति । एते प्राणातिपातिका अदत्तादायिकाः काममिथ्याचारिका मृषावादिकाः पैशुनिकाः पारुषिकाः संभिन्नप्रलापिका अभिध्यालवो व्यापन्नचित्ता मिथ्यादृष्टिकाः ।; cf. DharmP 1.31cd-32ab: मिथ्या पिशुनसम्भिन्नपारुष्यवचनानि च ॥ जल्पतः सम्भवन्त्येते तस्मान्मौनं प्रशस्यते ।

(69a) ०मौनस्य] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, ०मौनस्य C₄₅ (69c) पारुष्य०] C_ΣK₁₀K₇E, पारुष्यं K₈₂ • ०पिशुना०] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, ०पिण्डाना० E (70c) चतुःशत्रु-
 नि०] C₉₄C₄₅E, चतुःशत्रु नि० C₀₂K₈₂K₁₀K₇ (70d) सो ऽरिहा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇,
 स्त्रोरिहा C₄₅, सर्वथा E (71c) मुदितो०] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, मुदितो० E (71d) चाय-
 तनं] C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, चायतन C₉₄, चायतन C₄₅ (72c) ०भवः] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇, ०भव C₉₄C₀₂, ०भव E (72cd) सूक्ष्मं ध्या०] C₉₄K₈₂K₇E, सूक्ष्मान्या० C₄₅,
 सूक्ष्मध्या० C₀₂, सूक्ष्मध्यान० K₁₀ (72d) ०नमुक्तं चतुर्विधम्] C₀₂K₁₀, ०नमुक्त-
 श्चतुर्विधम् C₉₄, ०नमुक्तश्चतुर्विधः C₄₅K₈₂, ०नमुक्तं चतुर्विधि K₇, ०नयज्ञश्च E (73a)
 स्मृतो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, स्मृता C₀₂E • धर्मो] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, धन्या E (73cd)
 आहुः सू०] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, आ० C₉₄ (74ab) धर्मश्च०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E,
 धर्म च० C₀₂K₁₀ (74b) ०श्रितः] C_ΣK₈₂K₁₀E, ०श्रिताः K₇

चतुर्थोऽध्यायः

गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ भैक्षुकः ॥ ४:७४ ॥

धन्यास्ते यैरिदं वेत्ति निखिलेन द्विजोत्तम ।

पावनं सर्वपापानां पुण्यानां च प्रवर्धनम् ॥ ४:७५ ॥

आयुः कीर्तिर्यशः सौख्यं धन्यादेव प्रवर्धते ।

शान्तिः पुष्टिः स्मृतिर्मेधा जायते धन्यमानवे ॥ ४:७६ ॥

[यमेष्वप्रमादः (८)]

प्रमादस्थान पञ्चैव कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।

ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयो गुर्वङ्गनागमम् ।

महापातकमित्याहुस्तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ ४:७७ ॥

अनृतं च समुत्कर्षे राजगामी च पैशुनः ।

गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ४:७८ ॥

74cd = MBh 12.234.13ab ≈ MBh 14.4513ab etc. 74 cf. 3.4 above: श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्ति-
श्चतुष्पादवृषः स्थितः । चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ 77c-f ≈ MBh Indices
12.30: ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् । महान्ति पातकान्याहुः संयोगं चैव तैः सह ॥ ≈
Manu 11.55 (in Olivelle's edition): ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातका-
न्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥ cf. also YājñS 3.228: ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतत्पगः । एते
महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ 78 ≈ MBh 5.40.3 and Manu 11.56: अनृतं च समुत्कर्षे
राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ≈ ViṣṇuS 37.1-4 ≈ AgniP
168.25

(74d) भैक्षुकः] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, भक्षकः E (75a) यैरिदं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, यैरिदं
C₄₅C₀₂ • वेत्ति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, वेत्ति C₀₂ (75d) प्रवर्धनम्] C_ΣK₈₂K₁₀K₇,
प्रवर्धनः E (76b) धन्यादेव] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, धर्मादेव E (76c) पुष्टिः] C₄₅C₀₂
K₈₂K₁₀K₇E, ऽष्टिः C₉₄ • स्मृतिर्मेधा] C₉₄C₄₅K₁₀K₇E, स्मृति मेधा C₀₂K₈₂ (76d)
मानवे] em., मानवः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (77a) स्थान] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, स्थानं
C₄₅K₇E (unmetr.) • पञ्चैव] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, पञ्चैवं E (77b) कीर्तयिष्यामि] C_ΣK₈₂
K₇E, कीर्तयिष्यामि K₁₀ (78a) समुत्कर्षे] em., समुत्कर्ष C₉₄K₈₂, समुत्कर्ष C₄₅,
समुत्कर्ष C₀₂K₁₀K₇E (78b) राज०] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, राज्ञी० E (78c) निर्वन्धः]
em., निर्वन्धः C₄₅K₇, निर्वन्धस् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, निर्वन्धस् E (78d) ब्रह्महत्यया]
C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, ब्र० ० ० ० या C₉₄

ब्रह्मोज्झं वेदनिन्दा च कूटसाक्षी सुहृद्वधः ।
 गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ४:७९ ॥
 रेतोत्सेकः स्वयोन्यासु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।
 सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमः स्मृतः ॥ ४:८० ॥
 निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।
 भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमः स्मृतः ॥ ४:८१ ॥
 चत्वार एते सम्भूय यत्पापं कुरुते नरः ।
 महापातकपञ्चैतत् तेन सर्वं प्रकाशितम् ।
 पञ्चप्रमादमेतानि वर्जनीयं द्विजोत्तम ॥ ४:८२ ॥

[यमेषु माधुर्यम् (९)]

79 ≈ Manu II.57: ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ cf. YājñS 3.229: गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ 80 ≈ Manu II.59: रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ 81 = Manu II.58

(79a) ब्रह्मोज्झं] em., ब्रह्मो ऋग्० C_ΣK₈₂K₁₀K₇, ब्रह्म ऋग्० E (79b) सुहृद्वधः] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, सकृद्वधः E (79c) ०नाद्ययोर्जग्धिः] em., ०न्नश्च यो जग्धिस् C₉₄, ०न्नश्च यो जग्धि C₄₅, ०न्नश्च योद्विग्नः C₀₂, ०न्नं च यो जग्धिः K₈₂, ०न्नं च यो जग्धिः K₁₀, ०न्नश्च यो जवे K₇, ०न्नश्च यो विप्रः E (80a) स्वयोन्यासु] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, सुतोन्त्यासु C₄₅ (80c) सख्युः] em., सख्य C_ΣK₈₂E, ० K₁₀, सख्यु K₇ • पुत्रस्य च स्त्रीषु] C_ΣK₈₂K₇, ० ० ० ० ० ० K₁₀, पुत्रीषु चास्त्रीषु E (80d) ०समः] C_ΣK₈₂K₇, ० ० K₁₀, ०सम E (81a) निक्षेप०] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, निखेप० C₄₅, निक्षेप० K₁₀ (81b) नराश्वरजतस्य] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, नराणां स्वजनस्य C₄₅, नराश्वरजतस्य K₁₀ (81d) रुक्मस्तेय०] em., रूग्मस्तेय० C₉₄, रुग्मस्तेय० C₄₅C₀₂K₈₂K₇, ० ० ० ० K₁₀, हृतस्तेय० E • ०समः] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇, सः C₄₅, ०सम E (82a) एते] C_ΣK₈₂K₇, एते K₁₀, एव E • सम्भूय] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, संभूयो C₀₂, संभूयो K₁₀ (82c) ०पञ्चैतत्] corr., ०पञ्चैतन् C_ΣE, ०पञ्चैते K₈₂, ०पञ्चैतम् K₁₀, ०पञ्चैतन् K₇ (82e) ०मादम्] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, ०माद E (82f) वर्जनीयं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, वर्जनीयो C₀₂

चतुर्थोऽध्यायः

कायवाङ्मनमाधुर्यश्चक्षुर्बुद्धिश्च पञ्चमः ।
सौम्यदृष्टिप्रदानं च क्रूरबुद्धिं च वर्जयेत् ॥ ४:८३ ॥
प्रसन्नमनसा ध्यायेत्प्रियवाक्यमुदीरयेत् ।
यथाशक्तिप्रदानं च स्वाश्रमाभ्यागतो गुरुः ॥ ४:८४ ॥
इन्धनोदकदानं च जातवेदमथापि वा ।
सुलभानि न दत्तानि इन्धनाभ्युदकानि च ।
क्षुते जीवेति वा नोक्तं तस्य किं परतः फलम् ॥ ४:८५ ॥

[यमेष्वाज्वम् (१०)]

पञ्चाजवाः प्रशंसन्ति मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ।
कर्मवृत्त्याभिवृद्धिं च पारतोषिकमेव च ।
स्त्रीधनोत्कोचवित्तं च आर्जवो नाभिनन्दति ॥ ४:८६ ॥
आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः ।

✧

(83ab) मनमाधुर्यश्च०] em., ०मनसा धूर्यश्च० C₉₄C₀₂K₈₂K₇, ०मनमाधूर्यश्च० C₄₅,
०मनधूर्य० K₁₀, ०मनसा भूर्यश्च० E (83b) ०क्षुर्बुद्धिं०] C₉₄C₄₅K₇E, ०क्षु बुद्धिं०
C₀₂K₈₂, ००० K₁₀ (83c) ०दानं च] C_{८५}K₈₂K₇, ००० K₁₀, ०दानश्च E (83d)
०बुद्धिं च] C₉₄K₈₂K₇, बुद्धिश्च C₄₅, ०दृष्टिं च C₀₂E, ००० K₁₀ (84a) प्रसन्न०] C_{८५}
K₈₂E, ०प्रसन्न० K₁₀, प्रसन्न० K₇ (84c) यथा०] C_{८५}K₈₂K₁₀K₇, यस्य E • ०दानं]
C_{८५}K₈₂K₁₀K₇, ०दातश्च E (84d) स्वाश्रमा०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, स्वासमा० C₀₂
• ०गतो] C_{८५}K₈₂K₁₀E, ०सतो K₇ (85b) इन्धनो०] C_{८५}K₈₂K₁₀E, इत्वनो० K₇ •
जात०] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, जा० C₄₅ (85c) सुलभानि न] C_{८५}K₈₂K₁₀K₇, सुरभानि
च E (85d) ०दकानि] C_{८५}K₈₂K₇E, ०दकानि K₁₀ (85e) क्षुते] conj., क्षुतं
C_{८५}K₈₂K₁₀K₇, शतं E (86a) पञ्चाजवाः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, पञ्चाजवः C₀₂, ००० -
K₁₀, पञ्चाजवा E • प्रशंसन्ति] C_{८५}K₇, प्रशसन्ति K₈₂E, ०प्रससन्ति K₁₀ (86c)
कर्म०] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E, ०र्म० C₉₄, ०कम्मा० K₁₀ • ०वृत्त्याभिवृद्धिं च] C_{८५}K₈₂K₇,
०वृत्तिभिवृद्धिश्च K₁₀, ०वृत्त्याभिवृद्धिश्च E (86d) पारतोषिक०] em., पारतोषिक०
C_{८५}K₈₂K₁₀K₇E (86e) स्त्रीधनोत्कोच०] C_{८५}K₈₂K₁₀K₇, स्त्रीधनज्ञो च E • ०वित्तं
च] C_{८५}K₈₂K₇E, ०वित्तिश्च K₁₀ (86f) आर्जवो ना०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, आर्जवश्च
C₀₂, आर्जवेना० E (87ab) आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः] C_{८५}K₁₀K₇,
om. K₈₂, आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तप K₈₂^{pc}, आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो
न वृथा तपः E

आर्जवो न वृथा दानमार्जवो न वृथान्नयः ॥ ४:८७ ॥

आर्जवस्येन्द्रियग्रामः सुप्रसन्नो ऽपि तिष्ठति ।

आर्जवस्य सदा देवाः काये तस्य चरन्ति ते ॥ ४:८८ ॥

इति यमप्रविभागः कीर्तितो ऽयं द्विजेन्द्र

इह परत सुखार्थं कारयेत्तं मनुष्यः ।

दुरितमलपहारी शङ्करस्याज्ञयास्ते

भवति पृथिविभर्ता ह्येकछत्रप्रवर्ता ॥ ४:८९ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे यमविभागो नामाध्यायश्चतुर्थः ॥

(87cd) (आर्जवो... वृथान्नयः)] C_२K_{८२}K_{१०}K_७, om. E (88ab) (आर्जवो... तिष्ठति)] C_२K_{८२}K_{१०}K_७, om. E (88a) °ग्रामः] C_{९४}C_{४५}K_७E, °ग्रामात् C_{०२}K_{१०}, °ग्रामाः K_{८२} (88d) तस्य चरन्ति] C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७, तं ---न्ति C_{९४}, तस्य रमन्ति E (89a) यमप्रविभागः] C_{९४}C_{४५}K_{१०}K_७, यमविभागः C_{०२}, यमप्रविभागः K_{८२}, नियमपरिभागः E • द्विजेन्द्र] C_२K_{८२}K_{१०}K_७, नरेन्द्र E (89b) °येत्तं मनुष्यः] corr., °येत्तन्मनुष्यः C_{९४}K_{८२}K_{१०}K_७E, °येत्त मनुष्यः C_{४५}, °येत्तन्मनुष्यः C_{०२} (89c) दुरितं] C_२K_{८२}K_{१०}K_७, इरितं E • °पहारी] C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E, °पलपहारी C_{०२} • °ज्ञयास्ते] C_२K_{१०}K_७E, °ज्ञयाते K_{८२} (89d) °वर्ता] conj., °वृत्ता C_२K_{१०}K_७, °वृत्ताः K_{८२}E (Colophon: नामाध्यायश्चतुर्थः] C_२K_{८२}K_{१०}K_७, नामश्चतुर्थो ऽध्यायः E